

İran Meşrutiyet Meclisi'nin Bombalanmasından Beyaz Teröre: Vladimir Platonoviç Lyahov¹

Gökhan BOLAT² & Abdülbaki ÇELEN³

Öz: Meşrutiyetçilerin 12 Temmuz 1909'da Tahran'a girmesi ve Muhammed Ali Şah'ın Rusya Büyükelçiliğine sığınması üzerine İran Kozak Tugayı Komutanı ve Tahran'ın Askerî Valisi Vladimir Platonoviç Lyahov teslim oldu. Teslimiyetinin ardından şehri ele geçiren iki ordudan birinin komutanı olan Yeprem Han'ın ona hitaben "Buralı değilsin, peki neden ve kimin için bu kadar çaba sarf ediyorsun" dediği rivayet edilir. Bu sorunun cevabı çok açıktır. Lyahov, Rus idealine ve idaresine hizmet etmektedir. St. Petersburg'dan aldığı talimatlarla İran Meşrutiyetinin kalbi olan Meclis-i Milli'yi bombalamış ve meşrutiyet destekçileri ile amansız mücadelelere girmişti. I. Dünya Savaşı döneminde Kafkasya'da Rus ordusu için mücadele etmiş ve birliklerinin başında 1916 yılında Trabzon'u işgal etmişti. Bolşevik Devriminde Beyaz Ordu saflarında yine Rus idealleri için savaşmış, Temmuz 1919'da görevinden ayrılarak inzivaya çekilmiş ve 1920 yılında Batum şehrinde öldürülmüştü. XX. yüzyılın başlarında İran, Osmanlı ve Rusya tarihinde önemli izler bırakan Lyahov gerek mücadelecilik kimliği gerek sert yöntemleri ve gerekse Rus ideallerine kökten bağlılığı ile ilmi bir ilgiyi hak eden bir şahsiyettir. Bu çalışmada Lyahov'un hayatı ve faaliyetleri Rusça, Farsça, Türkçe ve İngilizce kaynaklar ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lyahov, İran Kozak Tugayı, Meclis-i Milli, Trabzon, Beyaz Ordu.

From The Bombing of The Constitutional Assembly of Iran to White Terror: Vladimir Platonovich Lyahov

Abstract: When the Constitutionalists entered Tehran on July 12, 1909 and Muhammad Ali Shah took refuge in the Russian Embassy, the Commander of the Iranian Cossack Brigade and the Military Governor of Tehran, Vladimir Platonovich Lyahov, surrendered. It is reported that Yeprem Khan, the commander of one of the two armies that captured the city after his surrender, addressed him and said, "You are not from here, so why and for whom are you making so much effort?" The answer to this question is very clear. Lyahov serves the Russian ideals and administration. With the instructions he received from St. Petersburg, he bombed the Majlis-i Milli, the heart of the Iranian Constitutionalism, and engaged in relentless struggles with the supporters of the Constitutionalism. During World War I, he fought for the Russian Army in the Caucasus and occupied Trabzon in 1916 at the head of his troops. During the Bolshevik Revolution, he again fought for the Russian ideals in the ranks of the White Army, resigned from his post in July 1919, went into seclusion and was murdered in Batumi in 1920. Lyahov, who left an important mark on the history of Iran, the Ottoman Empire and Russia in the early 20th century, is a figure who deserves scholarly attention with his combative identity, his harsh methods and his deep-rooted commitment to Russian ideals. In this study, Lyahov's life and activities are discussed in the light of Russian, Persian, Turkish and English sources.

Key Words: Lyahov, Iranian Cossack Brigade, Majlis-i Milli, Trabzon, White Army.

¹ Bu makale, "Osmanlı ve Kaçar Devletlerinde Meşrutiyet: Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Milli Karşılaştırması" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri/Türkiye, E Posta: gbolat@erciyes.edu.tr/ Orcid: 0000-0003-0578-4724.

³ Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Kayseri/Türkiye, E Posta: a.bakicelen@gmail.com /Orcid : [0000-0002-8488-3896](https://orcid.org/0000-0002-8488-3896).

Giriş

Rusların sıcak denizlere inme politikası içerisinde İran da tıpkı Osmanlı Devleti gibi bir rota, Güney Kafkasya ise köprü başı vazifesi görmüştür. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlılara ve İran'a karşı stratejik konumunu güçlendirmek isteyen Ruslar, Aras Nehri'nin Kuzeyine yönelik ticari ve askerî çıkarlarını genişletme eğilimine girmişlerdir (Behruz, 1393, s.153-154). 1804-1813 Rus-İran Savaşı⁴ ile bu istikamette Ruslar lehine büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Savaş sonrasında imzalanan Gülistan Anlaşması (1813) ve 1826 yılında patlak veren ikinci harp neticesinde imzalanan Türkmençay⁵ Anlaşmasıyla (1828) bölgedeki Rus hakimiyeti genişlemiştir ve bu durum İran'a kabul ettirilmiştir. Bu tarihten sonra taraflar arasında benzer ölçekte bir savaş yaşanmamış olsa da Ruslar, bölgedeki amaçlarından vazgeçmemiş, farklı yöntem ve enstrümanlarla İran'ı baskı altında tutmaya devam etmişlerdir.

Rusların, Türkistan coğrafyasını işgale başladığı dönemlerden beri Kozakların⁶ Rus ordusu için önemli bir güç olduğu bilinmektedir. Bölgedeki konumunu güçlendirmek isteyen Ruslar, Astrahan'ın fethinden sonra ileri karakol vazifesi görmeleri için bölgeye Kozaklardan teşkil kaleler kurmuşlardır (Doğan, 2004, s. 288; Kolesnik & Tarasov, 2013, s. 291). Çünkü, Kozaklar sert tabiatları ve savaşçı yapılarıyla Ruslar tarafından ilerleme sahaları üzerindeki uluslar ile mücadelede etkin bir araç olarak görülmüşlerdir. İlerleyen dönemlerde bu konumlarını devam ettirmelerinin yanında disiplin ve görünüşleriyle fedai olmaktan çok elit birlikler hâlini almış, Rusya için problem arz eden birçok noktada çözüm olarak ön saflara sürülmüşlerdir (Erdoğan, 2020, s. 1427). Kozaklar, Rusların Kafkasya bölgesi ve bağlantılı olarak İran içlerindeki manevralarında da etkin bir güç olmuş ve Rus yayılcılığının bölgedeki amaçlarına çeşitli yollarla hizmet etmişlerdir.

1879 yılında İran'ın resmi talebi üzerine kurulan İran Kozak Tugayı, Rusya'ya İran üzerindeki faaliyetlerinde eşsiz bir fırsat sunmuştur. Böyle bir tugayın İran coğrafyasında kurulması onlara İran içişlerine müdahale fırsatı vermiştir. Bu fırsatı en iyi şekilde

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Türker, Ö. (2017). 1804-1813 Rus-İran Savaşı'nın Başlıca Nedenleri Üzerine, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2), 75-91.

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yeşilot. O. (2008). Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), 187-199.

⁶ Bu çalışmada adı geçen ve bazı kaynaklarda Kazak olarak zikredilen Kozaklar, Türk Halkları içerisinde yer alan ve ağırlıklı olarak günümüz Kazakistan devleti sınırları içerisinde yaşayan Kazak Türkleriyle karıştırılmamalıdır. Genellikle, Rusça orijinalindeki *козак* (*Kozak*) sözcüğünden hareketle "Kozak" şeklinde zikredilmekle birlikte Türk Literatüründe Kazak sözcüğü ile de ifade edilmektedirler. Önemli bir Rus devlet adamı ve Rus tarihçisi olan Karamzin de Kazak yerine Kozak sözcüğünü kullanmaktadır. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Карамзин, Н. М. (2018). *История Государства Российского*. СЗКЭО

değerlendirmek isteyen Ruslar, İranlılardan oluşacak bu birliği Rus komutanlar aracılığı ile sevk ve idare edeceklerdir. Bu komutanlardan biri olan Vladimir Platonoviç Lyahov, İran'da meclise karşı giriştiği harekât ve sonrasında başkenti fiilen yönetmesiyle gözle görülür bir başarı elde etmiştir. Bu Lyahov'un benzer hüviyete sahip ne ilk ne de son görevi olmuştur. Osmanlı topraklarını da içine alan Transkafkasya Bölgesinde aldığı görevlerle adeta bir jandarma görevi gören Lyahov, Bolşevik İhtilali ile de ünlü Beyaz Ordu Generali Anton Denikin'in komutasına girerek hizmetlerine kendi usulünce devam etmiştir. Kariyerinde övgüleri de yergileri kadar çok olan Lyahov'un etkilediği ve etkilendiği olaylar dışında Türk literatüründe müstakil olarak ele alınmadığı görülmüştür. Bu çalışma, hakkında ulaşılabilen kaynaklarla sıralı ve biyografik bir anlatım oluşturmayı hedeflemektedir.

I. İlk Yılları ve Erken Kariyeri

Kaynaklarda adına çok fazla rastlanılmayan, çoğunlukla da olumsuz bağlamlarda incelenen Lyahov'un askerî kariyerinde, birbirine zıt uygulamalara tesadüf edilmektedir. Sert usullere sahiptir. Aynı zamanda askerlik töresini yerine getiren birisidir. Bunların yanında kariyeri, gerektiğinde insanî ve devletler arası çizgileri çiğnemekten çekinmediğini gösteren olayları da içermektedir. Bu durum onun tarih anlatımı içerisindeki yerini de etkilemiştir. Kariyerindeki olumsuzluklardan dolayı olsa gerek hayatının ilk yılları ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır.

Görsel 1. Vladimir P. Lyahov (Офицеры РИА, 2024).

Nitekim, 1869 yılında Kuban⁷ bölgesinde *Novosuvorovskaya* isimli Kozak köyünde doğduğu bilinmektedir. Babası Platon Nikanoroviç ve kardeşi Pyotr Platonoviç’de kendisi gibi askerdir⁸. Sırasıyla; I. Moskova Harp Okulu (1887), III. Alekseyev Askerî Okulu (1889) ve Nikolas Genelkurmay Akademisi’nden (1896) mezun olduğu da bilgiler arasındadır (Zalesskiy, 2003, s. 379-380). Hayatı ve karakteriyle ilgili ilk bilgiler de eğitim aldığı bu dönemlere rastlamaktadır. Trabzon’un Rus işgali altında bulunduğu dönemin Trabzon Askerî Bölgesi Şef Vekili S. P. Mintslov burada kaleme aldığı günlüğünde, Lyahov hakkında şöyle yazmaktadır:

“*Lyahov askerî okulda benimle okumuştur ve benden bir sınıf yukarıda idi. Ancak onun arkadaşları ile herhangi bir yakınlığı yoktu. bu insan kendini çok beğeniyordu bu yüzden arkadaşları onu sevmiyorlardı*” (Uzun, 2008, s. 16). Mintslov’ un da bahsi geçen arkadaşlardan biri olup olmadığını bilmesek de yine günlüğünde onun için “...*yakışıklı ve güzel fiziğe sahip*” (Uzun, 2008, s. 16) olarak bahsetmesi ona karşı şahsi bir husumetinin olmadığını gösterir niteliktedir. Üstelik Mintslov, Lyahov’un bir başka sevilmeme sebebini de görev peşinde koşmak olarak izah etmektedir (Uzun, 2008, s. 16). Buradan hareketle Lyahov’un çocukluk, gençlik dönemlerinde hırslı ve başarılı bir öğrenci olduğu, tekebbür ve dış görünüşüyle de ön plana çıktığı söylenilebilir.

Mezuniyetinin ardından Izmailovski Cankurtaran Alayı⁹ bünyesine katılan Lyahov’un Kafkasya kariyeri 1898’den itibaren aldığı çeşitli görevlerle başlamış oldu. 1900’de Kafkasyadaki askerî görevler için kurmay subay vekili, 1904’ten itibaren 21. Piyade Tümeni Kurmay Başkanı ve Rusya’daki 1905 Devrimi sırasında Osetya’da düzeni sağlamak üzere müfreze şefi olarak atandı (Klaving, 2003, s. 485-486).

7 Ocak 1906’da düzeni sağlamak için Albay Lyahov komutasında gönderilen birlik onun emirleriyle Osetya’da sert tedbirler aldı. İtaatsizler tutuklandı, toplamı 500 bin Rubleyi

⁷ Kafkasya’nın kuzey batısı ve Kerç Boğazı’nın doğusundaki alanı ihtiva eden coğrafi bölge. Kuban bölgesi güneyinde Kafkas Sıradağları, batısında Karadeniz ve Azak denizi, kuzeyinde Don Nehri Havzası, doğusunda Hazar Denizi’nin ortasında bulunmaktadır. Kuban Nehri ise, Elbruz Dağı’nda doğarak Kafkasya’daki çeşitli nehirlerden beslenerek batıya doğru akar. Nehir, Taman Yarımadası’nın yakınlarında iki ayrı kola ayrılarak bir kolu Karadeniz’e diğer kolu ise Azak Denizi’ne dökülür (Bülbül, 2017, s. 74-75).

⁸ Babası binbaşı, kardeşi ise 1917’de albay rütbesinde. Akıbeti bilinmiyor.

⁹ Rus Çarıçesi Anna İvanovna’nın teşebbüsleri ile 1730 yılında kurulan alay 1813 yılından çarlığın lağvedilişine kadar Rus İmparatorluk Muhafızları’nın bir parçası ve kıdem olarak üçüncü alayıydı detaylı bilgi için bkz. Дренякин, А. М. (1851). *Историческое описание Церквей Лейб-Гвардии Измайловского Полка. 1730-1850.*, Типография Главного управления путей сообщения и публичных зданий.

Аугиса bkz. Ивицкая, А. Н. (2014). Документы В. П. Стасова в собрании ОР РНБ как источник по истории строительства Троицкого собора лейб-гвардии Измайловского полка, *Труды Исторического факультета Санкт-Петербургского университета*, (17), 176-186.

bulan ek vergiler getirildi ve toplandı. İtaatsiz Oset köyleri topa tutuldu. Kurulan bölge mahkemeleri 195 kişiyi idam, 45 kişiyi de Rusya'nın uzak bölgelerine sürgüne mahkûm etti (Marshall, 2010, s. 47) Burada görevini tamamladıktan sonra 28 Haziran 1906'da Kafkasya Askerî Bölgesi Başkomutanı'nın emrine verildi. Daha sonra İran'a gönderilerek Kozak süvarilerini eğitmekle görevlendirildi (Klaving, 2003, s. 485-486). İran'daki görevi onun kariyerinin dönüm noktalarından biri olacaktı.

II. İran Kozak (Kazak) Tugayı ve Lyahov

A. Kozak Tugayına Uzanan Yol

Lyahov'un İran'daki görevinden bahsetmeden önce onun bu göreve gelişine zemin hazırlayan sebeplerden ve amaçlardan bahsetmek gerekir. İran'da ordunun merkezileştirilmesi ve askeriyenin düzenli hale getirilmesi meselesi XIX. yüzyıla kadar süregelen bir problem olarak varlığını korumuştur. Bu döneme kadar ordu, savaş zamanı toparlanan süvari birliklerinden oluşmaktaydı. Bahsi geçen kuvvetlerin zamanında birleşmemesi, ordunun yerleşik piyade varlığının da yetersizliği eklendiğinde devlet için kritik zafiyetlere yol açmaktaydı (Karadeniz, 2019, s. 68). İran'ın siyasî kargaşa dönemi olarak addedilebilecek olan XVIII. yüzyılın sonlarında bu durumun etkilerini görmek mümkündür. Çünkü bu dönem İran'da iktidar, hâriçten ve dâhilden gelen kuvvetlerce çok defa sarsılmış ve hatta el değiştirmiştir.

Düzenli orduya dair ilk ciddi teşebbüslerin, Kaçar şehzadesi ve döneminde Azerbaycan valisi olan Abbas Mirza tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. İran'ın modern bir orduya sahip olması gerekliliğine inanan Abbas Mirza'nın girişimleri, 1826-28 Rus-İran Savaşı'nda alınan yenilgilerle ve yeniliklerin bölgesel kalmasıyla akamete uğramıştır (Karadeniz, 2019, s. 69). Nitekim, onun 1833 yılındaki ölümünün ardından, birliklerin savaşlardaki başarısızlıkları ve ekonomik sorunların etkisiyle başlanılan noktaya dönülmüştür (Bolat & Allahverdiyev, 2020, s. 517).

Nâsırüddin Şah'ın Kaçar tahtına oturmasıyla onun hocası ve yakını¹⁰ olan Mirza Taki, Şah tarafından Eylül 1848'de sadrazamlık görevine getirildi. Abbas Mirza'nın bıraktığı yerden modern bir ordunun kurulması için çalışmalara başlayan Mirza Taki, ülkenin tamamında

¹⁰ Muhammed Şah'ın ölümünün ardından tahta çıkacak olan Nasıreddin Mirza'nın borçları, tahrana gidiş için yol masrafları ve tahta çıkış merasimi için gereken bir miktar para Mirza Taki Han tarafından Tebrizli bir tüccardan 7 bin tümen borç alınmak suretiyle karşılanmış, bu olay genç şehzade ve Mirza Taki Han'ı birbirine yaklaştırmıştır (Bolat, 2013, s. 156-157).

kurulacak millî ve düzenli ordu için gerekli harcırâhın sağlanması, silah ve üniforma gibi önemli levâzımâtın ülke içinden temin edilmesi ve eğitilmiş subay ihtiyacının karşılanması için gerekli kurumların (Darülfünun¹¹) oluşturulması gibi birçok alanda geniş ölçekte düzenlemelerde bulundu (Bolat, 2013, s. 157- 167).

İran askeriyesinin modern bir hüviyete kavuşması ve düzenli hale getirilmesi için yapılan çalışmalarda başta Fransızlar olmak üzere İngiliz, İtalyan ve Avusturyalı eğitimcilerden yararlanıldı. Lakin, sarf edilen bütün çabalara rağmen ordu hiçbir zaman istenilen düzeye getirilemedi. 1879 yılına gelindiğinde İran'da resmi bir yabancı askerî eğitim misyonu bulunmamakla birlikte bazı askerî birimlerin eğitimleri İtalyan subaylar tarafından verilmekteydi. Verdikleri eğitim ise, görkemli geçit törenleri için Şah'a düzgün yürüyebilen askerler yetiştirmekle sınırlıydı (Oganov, 2012, s. 40-42). Bahsi geçen askerî misyonların hiçbiri İran'da güçlü ve başarılı bir ordu oluşturma emeline ulaşamadı. Deyim yerindeyse bu ayrıcalık, doğu imparatorluklarının üzerine kara bir bulut gibi çökmüş olan Çarlık Rusya'sı tarafından elde edildi. Fransız ve İngiliz askerî eğitimcilerin aksine Ruslar, daha kalıcı ve daha başarılı bir profil seydiler. Avrupa seyahatinden dönerken Kafkasya yolunu kullanan Şah burada gördüğü Kozak birliklerinden etkilenerek benzer bir yapının ülkesinde oluşturulması için resmi talepte bulundu. Disiplin ve askerî meziyetleri ile Nâsırüddin Şah'ın modern ordu tasavvurunun tam karşılığı olan Kozaklar giyim kuşamlarıyla da gösterişe düşkün Kaçarların beğenilerine hizmet ediyordu (Cronin, 2012, s. 148-163).

Kaçarlardan gelen talep, Ruslar tarafından süratle kabul edildi ve Aleksey Ivanoviç Domantoviç başkanlığındaki küçük bir askerî heyet İran'a gönderildi. 1880 yılına gelindiğinde, iki alaydan¹² oluşan tugay çoktan hayata geçirilmişti. Üniformaları, Rus öncüllerindeki ile benzer ve onları aratmayacak derecede gösterişliydi. Askerler, Kafkas hançerleri ve Rus Ordusunun standart piyade tüfeği olan Berdan¹³ tüfekleri ile donatıldı. Bunlar Rus Çar'ı III. Aleksandr tarafından sağlanmaktaydı ve onun dostluğunun bir göstergesiydi. Tabi ki bu sadece bir söylemden ibaretti çünkü tugay, tüm ısrarlara rağmen Ruslar tarafından savaş yeteneğinden yoksun bırakılmıştı. Bu, onların merkezden uzak görevlere gönderilmesini engelliyordu.

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Bolat, G. (2013). Mîrzâ Tâki Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851), *Belleten*, 151-182.

¹² Kozak Tugayı, Muhacir ve Yerli olmak üzere iki alaydan oluşmaktaydı. Muhacir Alayı; Gürcü, Türk ve Afgan gibi yabancı unsurları ihtiva etmekte ve Yerli Alayından daha fazla maaş almaktaydılar. Yerli Alayı ise İran'ın yerli unsurlarından oluşmaktaydı. Her iki alay da Rus komutanların sevk ve idaresindeydi (Karadeniz, 2019, s. 75).

¹³ Amerikalı silah uzmanı Hiram Berdan tarafından tasarlanan Rus-Amerikan yapımı tüfektir (Tarzaidze, 1950, s. 30-36).

Böylece Kozak Tugayı, Rusya'ya hizmet eden bir saray jandarması olarak Gülistan Sarayı¹⁴'ni denetim altında tutmaktaydı. Tugayın ikbale ulaşması gibi düşüş yaşaması da kısa bir zamanda gerçekleşti. 1890'da tugay, İran idarecileri nezdinde gözden düşmeye başladı. Bir müddet sonra, azametinden eser kalmayan Kozak Tugay'ı İran Ordusunun geri kalanından ayırt edilemez hale geldi. 1900'lü yıllara gelindiğinde, Rusya'nın içine düştüğü buhran dönemi Kozak Tugayı için daha kötü günlerin habercisiydi. Çarlığın içinde bulunduğu savaş durumu ve devrim hareketleri merkezden gelen maddi desteğin aksamasına hatta kesilmesine yol açtı. Bu durum hem tugayın güçten düşmesine hem de Rus subayların prestij kaybederek idareyi İranlı subaylara kaptırmalarına yol açtı (Cronin, 2012, s. 163-167).

B. Lyahov'un İdareyi Ele Alması

Kozak Tugayı için buhran dönemleri sayılan bu dönemde, İran da benzer özelliklere sahip ekonomik sorunlarla boğuşmakta, siyasî buhranlar ve değişim nidaları ile yankılanmaktaydı. Halkın talepleri, Kaçar şahının kapısına kadar dayanmış ve nihayetinde 1906 yılında meşrutiyetin ilanı sağlanmıştı (Karadeniz, 2008, s. 193-212; Alkaç, 2023, s.173).

İran için gereken değişim tugay için de hayati öneme sahipti. Bu değişim, Albay (Polkovnik) Vladimir Platonoviç Lyahov tarafından sağlanacaktı. Lyahov'un İran'a gönderilmesi tesadüfi bir olay değildi. Kargaşayı düzene sokma konusundaki ustalığı, 1905 Rus Devrimine karşı Kafkasya'da giriştiği mücadele onun buradaki misyonunun planlı bir çerçevede seyrettiği noktasındaki görüşleri destekler niteliktedir.¹⁵

Görsel 2. Lyahov ve İran Kozak Tugayı (Дзех, 2024).

¹⁴ İran'da Kaçar idaresi devrinde devletin yönetim merkezi olan saray.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bolat, G. (2013). Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution And Its Support Of Counter-Constitutionalism, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 179-189.

Lyahov, “havuç ve sopa”¹⁶ politikasında ustalaşmış birisiydi (Martirosyan,2021, s. 104). Bu sebeple, bölgedeki sorunlar için biçilmiş kaftandı. İran’da meşrutiyet heyecanı yaşanırken, tugayın da önemini kaybettiği ve tarihin tozlu sayfaları arasında yerini almak üzere olduğu bir dönemde görevi Albay Çernozubov’dan devraldı. Tahran’a geldiğinde Kozak Tugayı, Albay Çernozubov’un yanlış idaresi nedeniyle oluşan olumsuz izlenimlere sahip ve 17.000 ila 32.500 tümen tutarında borçlu durumdaydı. Ayrıca, birliğin askerleri Lyahov’un kendi ifadesiyle Çernozubov’a isyan arifesindeydi (Oganov, 2012, s. 144).

İran kamuoyuna göre tugay, fazla masraflı ve İran’dan ziyade Rus ideallerine hizmet eden gayrimillî bir yapıydı. Lyahov için ilk mücadele sahası da işte bu algıları kırmak olacaktı. Halk ve liberal basının Kozak Tugaylarının yararsızlığından dem vuran kampanyalarına karşı Lyahov da İran’ın tek düzenli birliği hakkında yapılan bu mesnetsiz ithamlara sistematik bir şekilde cevap vermekteydi (Cronin, 2013, s. 66). Rusya’nın Tahran Büyükelçisi N. G. Gartwig’in “dürüst ve geçmişteki tüm eksiklerini düzeltme arzusuyla dolu olan iyi bir subay” olarak nitelendirdiği Lyahov Şah’ın da desteğiyle kısa sürede hızlı bir toparlanma sürecine girdi. Bu süreç, öyle etkili oldu ki Lyahov ve Kozak Tugayı muhaliflerinin dikkatini ve eleştirisini üzerinde topladı (Oganov, 2012, s. 134-136). Lyahov Muzaffereddin Şah’ın Meclis-i Milli’nin toplanmasını kabul eden bildiriye imza atmasından bir ay sonra Eylül 1906’da İran’a gelmişti ve henüz 31 Ağustos 1907 gibi erken bir tarihte Kafkas Askerî Bölgesi Levazım Genel Müdürü’ne tugayın durumu hakkında gururla şöyle rapor verdi: “*Tugayı isyan halinde, maddi olarak yetersiz bir şekilde teslim aldım. Şimdi tugay giydirildi, maaşları ödendi, disipline edildi ve Şah’ın güvenini kazandı*” (Oganov, 2012, s. 144).

Kısa sürede elde edilen bu başarıda elbette ki Lyahov’un askerî becerileri ve liderlik yetilerinin büyük rolü vardı. Ama, hiçbir zekâ ve yetenek onu uygulamaya izin verecek bir ortamdan yahut onu sağlayacak bir güçten münezzeh bir şekilde iş göremezdi. Burada bahsedilen güç mülkün sahibi olan İran Şah’ı ve onun Lyahov’a olan desteği idi. Muzaffereddin Şah’ın meşrutiyetin ilanını takip eden süreçte ölümü sonrasında yerine geçen Muhammed Ali Şah, Lyahov’a gereken her ne ise onu sağlamaktan çekinmeyecekti.

¹⁶ İngilizce’de *Carrot and Stick* olarak ifade edilen ve iyi davranışı ödüllendirme, kötü davranışı cezalandırma anlamı taşıyan İngilizce deyim. Bu deyim, hem kamu politikası aracı olarak benimsenmiş hem de sosyolojik tespitlerde bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Ş. (2022). Liberter Paternalizm (Özgürlükçü Babacılık) ve Devlet Politikaları, *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 38-51.

Görsel 3. Lyahov (Solda) ve Muhammed Ali Şah (Khabarfoori, 2024).

Lyahov ile Muhammed Ali Şah arasındaki uyum, ortak algılardan ve ortak kaygılardan meydana gelmekteydi. Her ikisi de mutlakiyet rejimine sıkı sıkıya bağlıydılar. Lyahov, İran’da ilan edilen meşrutiyetin Romanov monarşisine zarar verecek sonuçlar doğuracağını biliyordu. Muhammed Ali Şah ise, 1906 (İran) Devrimi’nin sonuçlarından memnun değildi. Aynı zamanda, Rus Çarlığı’nın 1905 (Rus) Devrimlerine karşı tutumunu anlayışla karşılıyordu. İki taraf da birbirlerinin kaygılarını anlıyor ve benzerlerini taşıyordu. Lyahov için İran, Romanov tahtını korumak için bir ön cephe; Şah içinse Lyahov ve Kozak Tugayları, iktidarını sarsanlara karşı kullanabileceği yegâne araçtı. Böylelikle Kozak Tugayları, başarısız bir askerî reform olmak üzereyken, mutlakiyeti yeniden tesis edecek etkili bir güç hâline geliyor, Lyahov ise bu başarının mimarı konumuna gelerek askerî kariyerine bir başarı daha eklemiş bulunuyordu (Cronin, 2012, s. 166-168).

C. Meclis-i Millî’nin Bombalanması ve Lyahov

Muhammed Ali Şah, çocukluğundan itibaren aldığı eğitimlerin de etkisiyle klasik monarşiye tam bağlılıkla yetişmişti. Yönetilmesi gereken halkın yönetime ortak olması onun anlayışı açısından kabul edilemezdi (Kesrevi, 2021, s. 589). Ruslar, bir Rus vatandaşı olan ve veliahtlığı döneminde ona hocalık yapmış olan Karaim kökenli *Sergey (Seray) Şapşal* vasıtasıyla Muhammed Ali Şah’ı denetim altında tutmuş ve fikir dünyasına etki etmişlerdi. Öyle ki Şah’ın Rus yanlısı siyasetinin, Lyahov ile girdiği iş birliğinin ve meclisi bombalama hadisesinin Şapşal’ın etkisiyle gerçekleştiği rivayet edilir (Bolat, 2016, s. 8; Necefian, 1395, s. 179).

İran’da meşrutiyet geniş bir çerçevede heyecan ile karşılanmış ve kabul edilmiş olsa da meşrutiyet fikrine ve onun getirdiklerine karşı olanlar da vardı. Şeyh Fazlullah Nuri gibi bir kısım din adamları anayasadaki eşitlik hükmünü Müslüman ahalinin gayrimüslimlerle eşit sayılamayacağı söylemiyle tenkit ediyor, meşrutiyetin batı kökenli bir hurafe olduğuna inanıyorlardı (Sofizadeh, 2023, s. 322). Meşrutiyet fikrine kati suretle karşı olan Şah da bu zümrelerin ve Rusların desteğiyle meclisi ve devrimi zayıflatmaya çalışıyordu. Bu suretle, *Katircılar İsyanı ve Tophane Meydanı Olayları*¹⁷ gibi meşrutiyet karşıtı tertiplere girişse de meşrutiyet destekçilerinin direnişi sayesinde amacında muvaffak olamadı (Kesrevi, 2021, s. 590; Ademiyet, 1386, s. 311). Muhammed Ali Şah’ın bu hamlelerine karşı meşrutiyet destekçileri de boş durmadı. Şah’ın meşrutiyetçilerle giriştiği mücadelede en önemli destekçilerinden olan bir yandan da millet ve meclis ile uyum içerisinde görünen Sadrazam Mirza Ali Asgar Han Eminüssultan (Atabeg), Şah’a karşı terip edilmiş gizli bir cemiyetin üyesi olan Abbas Ağa isimli Tebrizli bir meşrutiyetçi tarafından öldürüldü (Bolat, 2016, s. 12; Hazretî, 1400, s. 38).

Karşılıklı hamlelerle tarafların birbirine üstünlük sağlamaya çalıştığı bu ortam sebebiyle İran tam bir kargaşa içerisindeydi. Atabeg’in öldürülmesi sonrasında meclise giderek anayasaya bağlılığını bildiren Şah, hocası Şapşal tarafından meclise karşı harekete geçmesi için tembihleniyordu. Lyahov ise, Rusya’dan aldığı talimatla Şah’ın huzuruna giderek emrinde olduğunu bildirmişti. Buna rağmen Muhammed Ali Şah, son tertiplerinin başarısızlığa uğraması sonucu bir süre sessiz kalmakla yetindi. Onu tekrardan harekete geçirecek olan şey, sabık sadrazamının hayatına son veren bıçağın kendi gırtlığına dayanması oldu. 1908 Şubat’ında Şah, mahiyetiyle birlikte ava gitmek için saraydan çıktığı esnada bombalı saldırıya uğradı ve bu saldırıdan şans eseri kurtuldu. Bunun yanında, İran basınında hakkında çıkan rahatsız edici yayınlar onu tekrardan meclise karşı harekete geçmeye itti¹⁸. Lakin Şah, batılı devletlerin meşrutiyete karşı girişilecek bir harekate vereceği tepkilerden çekinmekteydi. Buna ek olarak, geçmiş tecrübelerde olduğu gibi askeriye halkın tepkisinden çekinerek verilen emri uygulamayacağı endişesi hareketin önündeki bir başka problemdi. Her iki problem de Rusların önerileriyle çözüldü. Buna göre, meclisin kapatılmayacağı ve sükûnet sağlandıktan sonra (3 ay sonra) yeniden açılacağı bildirilecek, meclisi ortadan kaldırma işini ise, Lyahov

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Kesrevi, A. (2021). *İran Meşrutiyet Tarihi*. Kaynak Yayınları. s. 486-582., Ayrıca bkz. Necefian, M. E. (1395). *Parleman-ı Milli*. Neşr-i İlm. s. 158-178.

¹⁸ Basında, Muhammed Ali Şah aleyhinde çıkan yazılar için bkz: Alkaç, Ö. (2024). İran’ın Demokratikleşme Çabaları: Dönemin Basınında Muhammed Ali Şah ve Meşrutiyet. *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 40-66.

tarafından yeniden düzenlenmiş Kozak Tugayları halledecekti (Bolat, 2016, s. 12-14; Kesrevi, 2021, s. 592-593).

Planın ilk aşaması olarak Muhammed Ali Şah, Lyahov ve Şapşal, sıcaklığı bahane ederek Kozak Tugayı refakatinde Tahran'dan ayrılarak Bağ-ı Şah denilen yazlığa geçti (Browne, 1910, s. 201-202). Askerî ekipmanlar Bağ-ı Şah'a taşındı. Borç alınarak Kozaklara ikramiye dağıtıldı (Abrahamian, 2018, s. 103). Şah'ın Tahran'dan çıkışını takip eden günlerde Kozaklar şehirde devriye gezerek gördükleri silahlara el koydular. Lyahov tam anlamıyla savaşa hazırlanmakta ve gereken tüm tedbirleri de almaktaydı. Bütün bu olaylara karşı meclis ve meşrutiyetçiler derin bir gaflet uykusunun içindeydiler. Aslında Şah, Meclis ile arasında bir süre devam eden çekişmenin bir sonucu olarak İsfahan'daki meşrutiyet destekçileri tarafından meclise karşı girişeceği herhangi bir hareket karşısında Tahran'a 50.000 adam göndermekle tehdit edilmişti. Lakin ne bu gelişmeler esnasında ne de meclisin bombalanması esnasında herhangi bir müdahalede bulunmamışlardı¹⁹. Şah, *Selametin Yolu Milletın Umudu* isimli bir ferman kaleme alarak Tahran'da dağıttırdı. Burada Şah, Meşrutiyetin ilanından beri yaşanan olayları, meşrutiyetçilere ve meclisin içindeki hainlere bağlıyor, kendisini de meşrutiyetin sadık bir üyesi ilan ederek meşrutiyeti yeniden düzene sokacağını, yani meclise karşı harekete geçeceğini açık bir dille bildiriyordu (Kesrevi, 2021, s. 591-596; Halilî, 1401, s. 80-81). Aynı günlerde Muhammed Ali Şah ve Lyahov, Bağ-ı Şah'ta düzenlenecek harekâtın detaylarını kararlaştırdı. Müdahale sırasında fazla kan dökülmesini istemeyen Şah'a karşı Lyahov, kan dökmenin kaçınılmaz olduğunu bildirdi (Alkaç, 2023, s. 279).

Lyahov'un memur bulunduğu Kafkasya Bölgesi Baş Komutanlığı'na gönderdiği 59 numaralı raporda *hırsızlar yuvası* olarak nitelendirdiği Millî Meclis'i ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırmak istediği açıktır (Browne, 1910, s. 221). Bunu da kendisi bizzat Kozak Tugayları marifetiyle yapmak istemekteydi. Bu yüzden Şah'ın yapılacak harekâta ordu unsurlarının da görev alması teklifini şiddetle reddetti. Kozak Tugayı dışındaki askerlerin millî duygulara kapılarak görevi tehlikeye atmasından endişelenen Lyahov, harekâtın başında da kendisi bulunmak istemekteydi (Kesrevi, 2021, s. 600). Bunun sebebi, yine Lyahov'a ait 60 numaralı raporda "*Kozak Alayının İran devletinin siyasi hayatındaki nüfuzunu sağlamlaştırmak, gelecekteki hayallerimizin gerçekleşmesini kolaylaştırmak...*" (Browne, 1910, s. 223) olarak açıklanmaktadır.

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Rençber, M. A. & Abdullahî, N. (1397). Encomen-i Millî-ye İsfahan ve Fedayan-ı Meclis der Meşrute-i Evvel (1324 ta 1326 K), *Fesname-i Pejuheşha-yı Tarih*, (9). 189-205.

Lyahov, 22 Haziran 1908'de Şah tarafından Tahran Askerî Valisi olarak atanmıştı (Ridgeon, 2017, s. 13). 23 Haziran 1908'de tüm hazırlıklar tamamlanmış, meclis Kozak Tugayı tarafından kuşatılmıştı (Kirmanî, 1397, s. 29) Lyahov Şah'ın 8 meşrutiyetçinin teslimini içeren göstermelik taleplerini meclise ilettiler. Talepler kabul edilmiş olsa bile meclis için akıbet değişmeyecekti. Nitekim, müsbet bir cevap alamayan Lyahov'un meclisten çıkışı esnasında açılan bir ateş olayların başlatıcısı oldu. Hali hazırda savaş pozisyonunda olan tarafların mücadelesi sabahın erken saatlerinden öğleye kadar sürdü. Lyahov emrindeki 250 askerden 50 tanesini kaybetti. Meşrutiyetçiler içinse durum daha vahimdi (Alkaç, 2023, s. 288). Resmi ve gayriresmî kaynakların aktardığına göre 300 ila 2500 ölünün olduğu bildirilmekteydi. Sepahsalar Camii ve Baharistan (Meclis'in bulunduğu bina) bombalanmış, meşrutiyet liderlerinin evleri ve meclis yağmalanmıştı (Ridgeon, 2017, s. 13). Lyahov bu işi öylesine ciddiye almıştı ki olaylar esnasında kimsenin İngiliz Elçiliğine sığınmaması için gereken önlemleri almış, buna rağmen sığınan olursa elçiliğin de vurulması yönünde karar almıştı (Alkaç, 2023, s. 292). Kimseyi elinden kaçırmak istemiyordu. Onun buradaki tavrı insani açıdan tenkide açık olsa da emir almış olduğu düşünüldüğünde yalnızca işini doğru yapmaya çalışan askerî bir görevli gibi davrandığını söylenilebilir.

Görsel 4. ve Görsel 5. Meclis-i Milli'nin bombalanmasını tasvir eden görsel (solda), Meclis binasının bombardımandan sonraki hali (Старости, 2024), (Getarchive, 2024).

Meclis'i topa tutmasının ardından Lyahov, Şah tarafından takdir edildi. Nihayet iktidarını ve zihnini gölgeleyen bir sorundan onun vasıtasıyla kurtulmuştu. Takdirle yetinmeyen Şah, 15 Temmuz günü Lyahov'un doğum gününü gecikmeli olarak kutlayacaktı (Mamontov, 1326 s. 393).

Tahran Valisi sıfatıyla sıkıyönetim ilan ederek kendi yazdığı ve olaylardan bir gün önce basıma verdiği bildiriye²⁰ yayınlamasının ardından Lyahov, Tahran'ı ve sarayı fiilen yönetmeye

²⁰ "Halkın sokaklarda bir noktada toplanması yasaktır, askerler bu emre uymayanları ateş ile dağıtacaktır. Silah taşımak yasaktır. Askerlere saldırmaya kalkışanlar vurulacaktır" (Kesrevi, 2021, s. 651).

başladı. İstibdad-ı Sağır (Küçük İstibdad)²¹ olarak bilinen bu dönemde Lyahov'un zaten var olan kötü şöhretinin üzerine yenileri eklendi. Olaylara tüm dünyadan tepki yağdığı gibi Lyahov'un tüm uğraşlarına rağmen İran içerisinde de tepkiler geldi. Bunlardan en önemlisi dalga dalga büyüyerek II. Meşrutiyetin ilanı ve istibdadın bitişine zemin hazırlayacak olan Tebriz Direnişi²² idi.

Tebriz direnişi kısa sürede ülke geneline yayıldı. Tebriz'de meşrutiyetçileri boğmak ve son darbeyi vurmak isteyen Şah, ibrenin tersine dönmesiyle kuşatılan taraf oldu ve kendi başkentinde sıkıştı. Çok güvendiği Kozak Tugaylarının da kuşatılmasıyla şehre yapılan saldırıların durdurulması karşılığında meşrutiyetçilerin hukuki tüm taleplerini dinleyeceğini bildirdi. Lakin, bu teklifi kabul edilmedi (Zinoviye, 1362, s. 138-140). Bir yıllık direniş ve Lyahov idaresindeki istibdad döneminin ardından 13 Temmuz 1909 tarihinde hürriyet ordusu Tahran'ı ele geçirdi. Meşrutiyetçilerin eline geçmek istemeyen Muhammed Ali Şah, Rus elçiliğine sığındı (Alkaç, 2023, s. 351). Haberin duyulmasının ardından başka çaresinin kalmadığını anlayan Lyahov, hürriyet ordusu tarafından kendisine ve emrindeki birliklere dokunulmayacağı teminatının Rus elçiliğine iletilmesi üzerine Serdar Esad²³'ün karşısına çıkarak teslimiyetinin sembolü olarak kılıcını onun ayakları altına serdi (eShia.ir, 2013). Serdar Esad bu durum karşısında kılıcı yerden alarak Lyahov'a teslim etti. Emirleri yerine getirdiğini ve yaşananlardan sorumlu tutulmayacağını bildirdi. Meşrutiyetçilerin saldırılarından korunmak için Yusuf Han Emir Mücahit'in koruması altına girdi (Niazbakhs, 2018). Yeni hükümete bağlı bir şekilde hizmetine devam etmek üzere bir süre daha İran'da bulunduktan²⁴ sonra aynı yıl içerisinde görevinden ayrılarak Rusya'ya döndü. Tutuklanmasına rağmen, İran'ın içerisinde bulunduğu siyasî durum ve Rusya'nın gücü dikkate alınarak herhangi bir ceza almadan ülkesine dönmesi tepkilere yol açtı (Musevi, 2017, s. 6).

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Tavany. A. M. (1395). Meclis-i Şura-ye Memleketî be ca-ye Meclis-i Şura-ye Milli der Devre-i İstibdad-ı Sağır, *Motalat-e Tarih-i İslam*, (29), 123-149.

²² Detaylı bilgi için bkz. Alkaç, Ö. (2024). Türk ve İran Basımında Tebriz Direnişi, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*,6(12),623-644.

²³ Serdar Esad, Bahtiyarîlerden asker toplayarak Tahran'ı ele geçirmesi ve Meşrutiyet'i yeniden tesis etmesi için meclisin topa tutulmasının ardından Paris'e kaçan aydınlar tarafından İran'a gönderilmiştir (Alkaç, 2023, s.343)

²⁴ Lyahov, Meclis'in kararıyla Kozakların' komutanı olarak atandı ve Tebriz için de bir Kozak Tugayı'nın kurulması kararlaştırıldı (Abrahamian, 2018, 106).

Görsel 6. Benzin zammını protesto eden protestoculara karşı sokağa çıkan hükümet destekçilerinin elinde “*liyahof kocayi?* (Lyahov neredesin) yazılı pankart, 2019, Tahran/İran (Jamaran, 2023).

Lyahov’un İran’da bulunduğu süre ve yaptıkları hem onun askerî kariyerinde hem de İran’ın siyasî tarihinde derin izler bıraktı. Yaşadığı dönemde kimi İranlılar tarafından eli kanlı bir katil ve hürriyet düşmanı olarak anılırken, kimileri tarafından da desteklendi. Günümüz de dahi Lyahov, İran toplumunun iki kutbu için de birer sembol konumundadır. Özgürlükçüler için istibdadi hareketlere atıf yapmak için kullanılan bir model, muhafazakârlar içinse batı kökenli fikirlere karşı verilen bir mesaj olarak ismen de olsa varlığını sürdürmektedir.

III. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Lyahov

A. Osmanlı-Rus Savaşı

İran’daki görevi sonlandıktan Rusya’ya dönen Lyahov, 31 Temmuz 1909’da 50. Bialystok Piyade Tümeni’nin başına getirildi. Burada üç yıla yakın bir süre görev yaptıktan sonra 13 Mayıs 1912’de tümgeneral rütbesiyle Kuban Kozak Ordusu’nun Kurmay Başkanlığına getirildi. Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında yeni Kozak Süvari birliklerinin kurulmasına öncülük etti. Aralık 1914’ten itibaren Mihailovski Kalesi (Batum Şehri)’nin ve Kafkas Ordusu’nun Sahil Birliği (Primorski)’nin komutanı oldu (Rutç, 2002, s. 179-180).

Birinci Dünya Savaşı’nın Rus-Osmanlı safhası, 29 Ekim 1914’te Osmanlı Savaş gemilerinin Rusya’nın Karadeniz limanlarını bombalaması ile başladı. Ruslara karşı girişilen bu harekât, Osmanlı açısından kaybedilen toprakların geri kazanılması için atılan bir adımdı. Ruslar içinse Çar Nikola’nın deyişiyle “... Rusya’ya Karadeniz kıyılarında tarihi görevlerini yapmak için zaten kararlaşmış bulunan yolu ...” yani sıcak denizlere inme mefkuresinin yolunu açacak bir fırsattı (Ünalp, 2015, s. 40-41). 1 Kasım 1914 tarihinde açılan Kafkas Cephesi, Erzurum’dan Urfa’ya, Kafkasya’dan İran Azerbaycan’ına kadar uzanan geniş bir coğrafyayı

ihativa etmiştir (Çaykırın, 2021, s. 127). Ruslar için bu gölgede yapılacak hareketin kalıcılığı ve Anadolu'nun içlerine yapılacak ilerlemenin ikmalî Trabzon şehrinin alınmasıyla mümkün görünüyordu. Çünkü, Trabzon harekât bölgesindeki Doğu Anadolu'nun denize çıkış kapısı, eski İpek Yolu üzerinde bulunmasıyla da İran'a kadar uzanan yolların kavşak noktasındaydı. Almanlar, başta Gürcüler olmak üzere Kafkasya halklarını Rusya'ya karşı ayaklandırabilmek için bu şehri merkez olarak seçmişlerdi (Çaykırın, 2021, s. 125; Ünalp, 2015, s. 42-43). Trabzon Rus Ordusu karşısındaki Osmanlı III. Ordusu için de hayati bir öneme sahipti. İstanbul ile Kafkas Cephesi arasındaki en kısa ikmal yolu, Trabzon'dan geçmekteydi (Usta, 2014, s. 136). Bu şehrin kaybı Osmanlı Devleti için bütün bir cephenin ikmalinin aksaması anlamına gelmekteydi. Aralık 1914'te Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Nikola Yudenic tarafından Batum'a atanan General Lyahov'un burada da kilit bir görev üstlenmek üzere bulunduğu söylenilebilir. Bahsedildiği gibi Trabzon şehrinin iki taraf için de önemi büyüktü. Bölgenin yerli halkından oluşan ve İstanbul'dan gelen gönüllü birlikler Batum yönünde saldırılara başlamıştı. Kafkas halklarıyla mücadelede kendini kanıtlamış ve İran'da yaptıklarıyla adını duyurmuş olan Lyahov, Batum ve çevresini Türk saldırılarına karşı emniyete alarak ileri hareketlere destek verecekti (Ünalp, 2014, s. 41).

Trabzon hareketinin ilk safhası, şehrin Rus Donanması marifetiyle yıpratılması ve Türk ikmal yollarının Karadeniz'de kurulacak bir donanma üstünlüğü ile kesilmesini içermektedir. Bu amaçla Ruslar 17 Kasım 1914 itibariyle şehri işgale kadar sürecektir yoğun bir bombardımana tabi tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Yavuz ve Midilli savaş gemileri, Rus Donanması'na karşı sayısal anlamdaki eksikliklerine rağmen yapılan bu plana uzun süre gölge düşürmüştür²⁵. Nitekim bu gemilerin donanma vazifeleri dışında nakil işlerinde de kullanılması etkin bir Türk üstünlüğünün sağlanmasının önüne geçmiştir (Bal, 2011, s. 547-549). Yavuz'un 24 Aralık gecesi görev dönüşü mayına çarparak savaş dışı kalmasıyla Karadeniz'deki üstünlük tartışmasız olarak Rusların eline geçmiştir (Ünalp, 2015, s. 47).

1915 yılı sonlarına gelindiğinde Çanakkale Cephesi'nde yaşanan gelişmeler savaşın seyrini değiştirmiştir. Gelibolu'daki savaşın Osmanlılar lehine sonlanmasıyla buradaki birliklerin ikmalî kesilmiş ve hali hazırda Ruslar karşısında zor durumda bulunan III. Ordu'nun

²⁵ Yavuz ve Midilli gemilerinin Trabzon'un Ruslar tarafından bombalandığı dönemde etkinlikleri dönemin halk şiirlerine konu olmuştur:

*“Yavuz geliyi Yavuz
Dört bir yanı kılavuz
Yedi tene gemiyi
Kovalati yalağuz,*

*... Urus'un gemileri
Siyah bayrak açayi
Midilli'yi görünce
Bulut altı kaçayi”* (Bal, 2011, s. 572)

yardıma gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu haber karşısında telaşa kapılan Ruslar, yeni ve daha güçlü bir saldırı başlatarak bölgenin kontrolünü hızlı bir biçimde ele geçirmek istemişlerdir (Usta, 2014, s. 136). Bu suretle 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum ele geçirilmiş ve Trabzon şehrinin karadan ikmal kesilmiştir (Başkaya, 2014, s. 89). Şehri kuzeyinden de kuşatmak isteyen Lyahov, henüz harekate dâhil olmamış bir birliği 5 Mart'ta Çayeli'ne çıkarmıştır (Ünalp, 2015, s. 49). 6 Mart'ta Rize'ye yönelen kuvvetler, tarih 8 Mart'ı gösterdiğinde Rize'yi ele geçirmiştir. Erzurum'un işgal edilmesinden sonra Rus esaretinde yaşamak istemeyen bölge halkı, batıya doğru göç ederek göçmenlik olgusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Usta, 2014, s. 137).

Rus ordusu, Trabzon'a ilerlerken Avni Paşa komutasındaki birliklerin sert direnişiyle karşılaştı. Ruslar, uzun uğraşlar sonunda direniş kırarak 26 Mart'ta Of'u ele geçirdi. Trabzon'a nihai yürüyüşten önce Lyahov birliklerini dinlendirmek istedi. Osmanlıların yeni bir saldırı başlatamayacağı inancıyla donanma da ikmal için Batum'a döndü (Ünalp, 2015, s. 49-50). Bu sırada, Trabzonlu Rumlar Lyahov'a haber göndererek Türklerin şehri boşalttığını, bu sebeple bombardımanın durdurulması ricasını iletiler. Haber üzerine Lyahov emrindeki birlikler, 18 Nisan 1916'da Trabzon'a girdi (Başkaya, 2014, s. 92). Lyahov, şehrin girişinde ABD'nin Trabzon konsolosu önderliğinde yerli Rumlar ve Ermenilerden oluşan bir heyet tarafından karşılandı (Akarca, 2009, s. 143). Rumlar tarafından çiğnenmesi için yere serilen Türk bayrağı Lyahov'un emriyle yerden kaldırıldı (Bal, 2022, s. 11). Lyahov, Yudenic ile birlikte Ortodoks Rum katedraline giderek burada Rum Metropoliti'nin Hıristiyan halkın Türk yönetiminden kurtuluşu için düzenlediği dua ayinine katıldı. 22 Mayıs 1916'da muharebelerdeki başarılarından dolayı 39. Piyade Tümeni'nin başına getirildi (Klaving, 2003, s. 485-486).

Lyahov, şehri ele geçirmesinin ardından Trabzon Bölge Komutanlığını General Schwartz'a vermiş ve güneye doğru yapılacak ilerleme için gereken tedbirleri almıştı (Ünalp, 2015, s. 50-51). Bunun dışında, onun Trabzon'daki faaliyetlerinin izini yine Mintslov'un günlüğünden kısıtlı da olsa sürebilmekteyiz. İşgal ile birlikte Trabzon'da bir caddeye²⁶ adı verilmişti. Lyahov, askerlerin şehri yağmalamaması, bu yolla da yerli halkın incitilmemesi için birliklerini şehirden aceleyle geçirmişti. Mintslov, şehrin zaten yağmalandığını söylemekte ve bu hareketin tamamen gösteriş amaçlı olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda şehir için önemli bir su kaynağını Yunan Metropoliti *Hrisano*'ya vermesi, Mintslov tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Ona göre en acemi subay bile böyle bir hata yapmayacaktır (Uzun, 2008, s. 16). Buradaki faaliyetlerinin ardından Erzincan ve Harput hareketlerine katılan Lyahov, 26

²⁶ Günümüzde Maraş Caddesi.

Temmuz'da Erzincan'a giren ilk Rus birliklerinden birinin başındaydı (Eşki, 2021, s. 103). Şehre ilk girenler Rus 13. Türkistan Alayına bağlı keşif kollarıydı. Onların devamında Lyahov ve 39. Tümen Karargâh Komutanı Albay Dratsenko, şehri teslim aldı (Mercan, 1991, s. 44). Erzincan ve Harput harekâtından sonra bir süre daha bölgede bulunan Lyahov, 1917'de tüm kolordunun başına geçti (Zalesskiy, 2003, s. 379-380).

Osmanlı topraklarındaki hizmetini de başarıyla yürütmüş olan Lyahov, belirtilen bayrak hadisesi gibi askerlik töresine yakışan hareketlerde bulunmuş olsa da burada da adı kariyeri açısından olumsuz uygulamalarla zikredilmektedir.

Görsel 7. Fransız Karikatüründe Kuru kafa ile betimlenen İran Kozak Tugayı komutanı Albay Vladimir Lyahov, II. Abdülhamid'e baskıcı tedbirler konusunda tavsiyelerde bulunurken gösteriliyor (Alamy, 2024).

Lyahov'un emriyle Lazistan ve Acara bölgesinde Kozak birliklerinin, Ermeni çetelerinin de iştirakiyle kıyıma giriştiği ve Çoruh Vadisi boyunca 40 bin Müslümanın katledilip köylerinin yakıldığı aktarılmaktadır (Salt, 2019, s. 227). Bunun yanında katıldığı ve yönettiği harekât neticesinde göçmen durumuna gelen yüzbinlerce Müslüman muhacirin²⁷ konumlarının ve yaşadıklarının da doğrudan ve dolaylı olarak sorumluluğu Lyahov'a atfedilen negatif uygulamalardan biridir.

²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Çaykırın, G. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(33), 123-150.

B. Rus İç Savaşı

Şubat 1917’de Rus halkı ve Romanovlar arasındaki çekişme tarihinin en üst seviyesine ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde de mevcut olan ekonomik buhran, savaşın etkisiyle daha da derinleşmişti. Savaşın ilerleyen zamanlarında kaybedilen muharebeler, yiyecek kıtlıkları ve ikmal sorunlarıyla da birleşince halk tabanında bir süredir var olan isyan ve protesto hareketleri askeriye de yayılmıştı. Tahtında zor günler geçiren Çar II. Nikolay, 22 Şubat’ta St. Petersburg’da metal işçilerinin düzenlediği grevin geniş bir halk protestosuna dönüşmesiyle 22 Mart’ta saltanat hakkından feragat etmek durumunda kaldı. Romanovlar’ın iktidardan uzaklaştırılmasının ardından geçici bir hükümet kuruldu. Lakin idarî anlamda zayıf bir durumda olan ve kamuoyundan destek görmeyen bu hükümet, savaşa devam etme kararında ısrarcı bir tutum sergilemesi ve bu tutumun savaştaki yenilgilerle sonuçlanması sonrasında iktidarda kalıcı olamadı. Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin silahlı ayaklanması sonucu 7 Kasım 1917’de hükümet ortadan kalktı. Ülkenin tamamı olmasa da başkent ve birçok önemli şehir Bolşevik iktidarına boyun eğdi (Canody, 2024, s. 1-3; Sadıgov, 2020, 14-15).

Devrimin ardından hakimiyet alanını istikrarlı bir şekilde genişletmeye çalışan Bolşeviklere karşı tek bir ideolojiye sahip ve ülkeyi kurtarma arzusunda olan birleşik bir Beyaz Ordu bulunmamaktaydı. General Kornilov başkanlığındaki bu kuvvet içerisinde Denikin gibi Demokratik ve birleşik bir Rusya ideali olan subaylar olduğu gibi General Pyotr Vrangel gibi monarşizm destekçileri de vardı. Ülkenin soğuk ve kaynaktan yoksun bölgelerini kontrol etmeleri de Beyaz Ordu için olumsuz özelliklerden biriydi. Buna rağmen Lenin için hala Bolşevik idareyi yıkabilecek bir tehdit olarak görülmekteydiler (Luckett, 1971, s. 17).

Beyaz ve Kızıl Ordular arasındaki mücadele sahası sadece Sibiryaya gibi uzak ve soğuk bölgelerden ibaret değildi. Başkente yakınlığı ile stratejik bir nokta olan Kafkasya bölgesi de iki ordu arasında çözülmesi gereken düğümlerden biriydi. Kafkaslardaki Beyaz kuvvetlerin başında bulunan General Denikin’in bu düğümü çözmek için desteğine ihtiyaç duyduğu kişi ise, görevlerinde elde ettiği başarılar ile kendisini defalarca kanıtlamış olan General V. P. Lyahov olacaktır.

Lyahov Beyaz Orduya katılma kararını kendi kendine bir hizmet bilinciyle almadı. General Denikin’in, Kafkasya’da yürüttüğü mücadelede bölgeye tüm yönleriyle hâkim bir komutana ihtiyacı vardı. Ayrıca Kafkasya’daki Bolşevik ordu ağırlığını Lyahov’un eskiden komuta ettiği 39. Piyade Tümeni oluşturmaktaydı. Askerî kariyerinin tamamına yakını

Kafkasya'da yahut Kafkasya'yla ilgili görevlerde geçen Lyahov, Denikin'in bu arayışına cevap verecek yegâne kimseydi. Cephede Osmanlılara karşı kazandığı zaferler de hesaba katıldığında Beyaz Ordu'nun cephedeki geleceği için olumlu sonuçlar yaratabilecek bir sicile sahipti. Bundan dolayı, 1918 sonbaharında Denikin 'den gelen bir ikna mektubu vasıtasıyla Beyaz Ordu'ya katıldı (Martirosyan, 2021, s. 104).

Çoğunluğu Kuban Kozaklarından oluşan III. Ordunun başına getirilen Lyahov burada korgeneral rütbesine terfi etti. Göreve gelir gelmez yerel dağlı kabilelerden yerel Bolşevikleri temizlemeleri ve Vladıkavkaz'ı teslim etmeleri yönünde talepte bulundu (Marshall, 2010, s. 113-119). Lyahov'un dağlılardan istedikleri aynı zamanda onların sadakatlerini de sınamaya yardımcı olmaktadır. Çünkü, bu bölgede Bolşeviklerin ideolojileri yeterli oranda karşılık bulmamıştır. Bu sebeple onlar yerli halkı millî kimlikleri ve eşitlik söylemleri vasıtasıyla harekete geçirmek istemektedirler. Lyahov'un bu teklifine karşı dağlılar (Çeçenler ve İnguşlar) da zor bir seçim yapmak zorundaydılar. Bir tarafta isteklerinin kabul edilmemesi hâlinde kendilerini kötü bir sonun beklediğini hatırlatan Lyahov, diğer taraftan da Bolşevikler tarafından desteklenen dağlı isyancıların baskıları ile güç bir seçim yapmak durumunda kalıyorlardı. Zira yapacakları seçimle dolaylı olarak taraflarını da seçmiş oluyorlardı. (Gatagova, 2018, s. 771-786).

Yukardaki taleplerinin yanında ordudaki asker ihtiyacını karşılamak adına yine onun emriyle ilk icraatlarından biri olarak 42 yaşına kadar olan tüm Terek Kozak nüfusu seferber edildi (Pıltsın, 2019, s. 182). Bu durum kısa vadede sorunları çözmüş gibi görünse de uzun vadede ikmal eksiklikleri ve disiplin sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

Terek Bölgesinde Bolşevik idaresi 1918 yılının henüz başlarında kurulmuştu. Yönetimin tarım politikalarından memnun olmayan Terek Kozakları haziran ayında büyük bir ayaklanma başlatmış ve bu ayaklanma Kızıl Ordu birlikleri tarafından güçlükle bastırılabilmişti (Lobanov & Mihaylov, 2019, s. 32). Bu durum Beyaz Ordu ve Denikin için bulunmaz bir fırsat yaratmaktaydı. Süratle zayıflamış olan Kızıllar'ın üzerine gidilmeli ve yapılabilirse Terek Kozaklarına yardım edilmeliydi. Bu suretle, Denikin tarafından Lyahov'a Mineralovodsk bölgesini (Mineralnye Vody, Pyati-gorsk, Zheleznovodsk, Kislovodsk, Essentuki, Georgievsk kasabaları) ele geçirmek için Kislovodsk-Mineralnye Vody cephesinde harekete geçmesi emri verildi (Martirosyan, 2021, s. 104).

Lyahov'un birliklerinden başka General Vrangel ve General Şukur emrindeki kuvvetler de Kızıl Ordu'nun 11 ve 12. Ordularının birliklerine karşı amansız bir saldırı başlattı. General Lyahov daha 20 Ocak 1919'da Bolşevikler tarafından boşaltılmış olan Pyatigorsk'a ulaştı. 23

Ocak 1919'da Kafkasya'daki tüm Bolşevik karşıtı unsurlar Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri altında birleştirildi. Lyahov'un III. Ordusu dağıtılarak General Vrangel komutasına verildi. Lyahov ise, yeni kurulan Terek-Dağıstan Bölgesi'nin başkanlığına ve aynı zamanda bölge komutanlığına atandı. Denikin ona hitaben şu emirleri iletti:

Terek-Dağıstan bölgesini sakinleştirmek gibi zor ama minnettarlık uyandıran bir göreviniz var. Kanun ve düzenin başlangıcını sağlamak. Bazen savaşı komşu milletlerin çıkarlarını yüksek adalet ve tarafsızlıkla uzlaştırmak. Doğru ekonomik yaşamı yeniden tesis etmek... Yerel kurumların özgürce gelişmesine yardımcı olmak. Merkezlerin savunulması ve Rusya'nın kurtuluşu mücadelesine katılım için silahlı kuvvetler oluşturmak. Son olarak, bölgeyi Rus devletiyle yeniden tanıştırmak (Lobanov & Mihaylov, 2019, s. 35)

Böylece, Lyahov Tahran'daki askerî valilik serüveninden sonra yeniden bir idareci konumuna gelmişti. Lakin onun burada yapacağı uygulamalar ve adımlar eleştirilecek ve etkili sonuçlar elde edilemeyecektir.

27 Ocak tarihine kadar meydana gelen kanlı çarpışmalar iki taraf için de yıpratıcı oldu. Bu durumun vahametini Denikin *“onlarca mil boyunca tüm yollar enkazlarla, terk edilmiş mallarla, insan ve hayvan cesetleriyle dolup taşı. Bir kurşundan kaçmayı başaranlar acımasızca biçimlenmiş ölümler buldular”* (Lobanov & Mihaylov, 2019, s. 33) şeklinde ifade etmiştir. Beyaz Ordu'nun harekâtı o kadar ani oldu ki Kuzey Kafkasya Savunma Konseyi Başkanı G.K. Orhonikidze, Lenin'e 11. Ordu'nun yok olduğunu telgrafla bildirdi ve şöyle ekledi: *“Düşman neredeyse hiç direniş göstermeden şehirleri ve köyleri işgal ediyor. ... Mermi ve mühimmat yok. Para da yok. altı aydır beş rubleye fişek alarak savaşıyoruz ...* (Lobanov & Mihaylov, 2019, s. 33).

Devamında dağlıların da Sovyet sempatisine sahip olduğunu bildirerek Lenin'i etkilemek isteyen Orhonikidze, ondan askerî kuvvet ve maddi yardım talep etmekteydi. Beyazların isteği ise, düşmanı dağlıların desteği de dahil her şeyden mahrum ederek savaşı kısa sürede sonlandırmaktı. 1 Şubat 1919'da Beslan'ın Beyaz kuvvetlerce ele geçirilmesi ile Terek bölgesinin başkenti Vladıkavkaz kuzey ve batısından sarılmış oldu. Lyahov'un sağ duyulu çağrılarına rağmen bölgedeki İnguşların inatçı direnişleri yüzünden ilerleme yavaşladı. 10 Şubat günü Vladıkavkaz şiddetli çarpışmaların ardından ele geçirildi (Martirosyan, 2021, s. 108). Bölgenin büyük oranda Beyaz Ordu birlikleri kontrolüne girmesiyle Lyahov, bölgede idarî ve askerî düzenlemelere giriştiyse de bunlar kalıcı olamamıştır. Çünkü icraatları yakın adamı tarafından sabote edilecektir. Onun için bu sabotaj ve devamında verdiği kararlar askerlik görevinin sonlanmasından ölümüne kadar gidecek olan yolu açmıştır.

Her şey, emri altındaki askerlerin düzeni sağlamakla memur edildiği bölgelerde bazı uygunsuz muamelelere girişmesi ve onun bu duyumlara ilgisiz kalması ile başlamıştır. Terek Kozak Birlikleri, Ordu Hükümeti'nin üyesi olan D. S. Pisarenko tarafından şehirde Bolşevik arama bahanesiyle yağma, talan ve cinayetlerin işlendiği resmî olarak da birkaç defa bildirilmiştir. Ne var ki Lyahov, bu başıbozukluğun sorumlusu olarak gösterilen Yüzbaşı Chaydoyan'ı ısrarla korumak istemiş ve her defasında iddiaları yalanlatmıştır. Astının, adını ve unvanını lekelemesi sonucu istifa kararı almasının ardından, Denikin'in tüm ısrarlarına rağmen 29 Nisan 1919'da görevinden resmen ayrıldı ve bağlı bulunduğu ordunun yedek subay kadrosuna kaydedildi. Birkaç ay sonra askerlik hizmetinden tamamen ayrıldı ve Batum şehrinde inzivaya çekildi. 30 Nisan 1920'de N. A. Lakoba liderliğindeki Batum Devrimci Komitesi üyeleri tarafından suikasta uğrayarak altı kurşunla yaralandı. General Lyahov, 1 Mayıs gecesi bölge hastanesine götürülürken henüz 51 yaşındayken hayatını kaybetti (Martirosyan, 2021, s. 110-111).

Sonuç

XIX. ve XX. yüzyıl ekseninde Rusya, sıcak denizlere inme uğraşı içerisinde birer rota olan Boğazlar, Uzak Doğu Asya ve Kafkasya üzerinde hakimiyet kurmak için harekete geçmiştir. Boğazlar bölgesindeki hakimiyetin Avrupalı devletlerin tepkilerinden dolayı kolay elde edilemeyeceğini bilen Ruslar, Uzak Doğu'da da İngiltere ve Japonya gibi güçlü rakiplerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bundan dolayı Kafkasya bölgesi, potansiyel Rus ilerleyişi için ideal bir bölge olarak önem kazanmıştır. Çünkü bu bölgede karşılıklı Osmanlı ve Kaçarlar dışında bu emellerinin karşısında duracak siyasi bir güç bulunmamaktadır. Zira bu yüzyıllarda zikredilen bu devletler de siyasi varlıklarını devam ettirmekle birlikte askeri olarak zayıf bir konumdadır. Bölgeye yapılan askerî seferlerle büyük kazanımlar elde eden Ruslar, savaşı geçiren yıllarda da farklı yöntemlerle bu bölgede hakimiyetlerini pekiştirmişlerdir. Rus ilerleyişinin önemli bir unsuru olan Kozaklar ise oluşturdukları askerî birliklerle halk olarak, içlerinden çıkan yetenekli subaylarla da birey olarak Kafkasya'daki mücadelenin içinde olmuşlardır. Bir Kozak olan Lyahov da bu mücadele içerisinde hem Osmanlı hem İran hem de Rusya coğrafyasında etkinlik göstermiştir.

Asker bir babanın asker çocuklarından biri olan Lyahov, şüphesiz yetenekli bir asker ve kararlı bir idarecidir. Bu yönüyle ve coğrafya üzerindeki hakimiyetiyle Kafkasya bölgesi ekseninde ortaya çıkan sorunlarda çözüm için yetkin bir araç olarak görülmüştür. Bu suretle, tamamına yakını Kafkasya'da ve bağlantılı görevlerde geçen askerî kariyerinin planlı ve gerekçeli bir şekilde seyrettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kozak Tugaylarının İran'da

kurulmasının tesadüf olmaması gibi onun bu tugay ile olan ilişkisi, Türkler üzerine gönderilmesi ve Kızıl Ordu ile mücadeleye çağırılması da tesadüf değildir. Görevlerinde göz ardı edilemeyecek bir başarı oranına sahip olan Lyahov, hizmetlerindeki başarılarından ötürü 4. Sınıf Aziz George Nişanı ve Aziz George'un Silahı (altın kılıç) gibi dönemin en yüksek payeleri ile ödüllendirilmiştir.

Osetya'da sert yöntemler kullanan bir subay, İran'da hürriyet düşmanı bir katil yahut zararlı batı fikirlerine vurulan darbenin sembolüdür. Osmanlı topraklarında Türkleri dize getiren amansız bir general, Beyaz Ordu saflarında "Beyaz Terör" olarak anılacak uygulamaların faillerinden biri olan Çar'ın "lanetli" generalidir. Sebebi bugün bile anlaşılamayan hatalarına ve kararlarına rağmen Lyahov, askerî anlamdaki yetenekleriyle, hızlı ve cesur kararlar almasıyla ve gerektiği zaman sert tedbirler başvurmaktan çekinmemesiyle hakkındaki iyi ve kötü algıların tümünü bir şekilde haklı çıkarmaktadır.

Bu çalışmayla, başta belirtildiği gibi ilmî bir ilgiyi hak eden bu şahsiyetin kaynaklardaki izi yine onların elverdiği ölçekte belirginleştirilmek istenmiştir. Böylece Kafkasya için mücadelelerde bulunmuş Türk, İran ve Rus toplumlarının tarihlerinde ortak izler bırakmış olan Lyahov'un faaliyetleri de kronolojik olarak sıraya konmuştur.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (2018). *A History of Modern Iran*. Cambridge University Press.

Ademiyet. F. (1387). *Meclis-i Evvel ve Buhran-ı Azadî*. İntişarat-ı Roshangaran ve Motalat-ı Zenan.

Akarca, H. D. (2009). İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları 1916-1918. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7(7), 141-152.

Alamy. (2024, Ağustos, 25). French satirical illustration, showing, Russia advising Turkey, before the Young Turk Revolution (July 1908): <https://www.alamy.com/stock-photo/liakhov.html?sortBy=relevant> .

Alkaç, Ö. (2023). *Türk ve İran Basınında İran Meşrutiyet Hareketi (1906-1909)*. İstanbul, Selenge Yayınları.

Alkaç, Ö. (2024) A. Türk ve İran Basınında Tebriz Direnişi, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*,6(12),623-644.

Alkaç, Ö. (2024) B. İran'ın Demokratikleşme Çabaları: Dönemin Basınında Muhammed Ali Şah ve Meşrutiyet. *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 40-66.

- Bal, M. A. (2011). Trabzon'un Rus Donanmasının Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a etkileri (1914-1916), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(81), 545-576.
- Bal, M. A. (2022). Trabzon'un Zor Günleri, *Ruhun Gemisi Şana Taka*, 1(1), 10-15.
- Başkaya, M. (2014). İngiliz Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da Rus İşgali, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17),85-99.
- Behruz, M. (1393). Baznegari-ye Ceng-i Dovvem-e İran ve Rusiye: Avamel ve Didgehha, Çev. Huseyn Ahmedzade Novdice, *Peyam-e Baharestan*, (24), 147-178.
- Bolat, G. & Allahverdiyev, E. (2020). Albay V. P. Liakov'un Komutasında Fars Kozak Tugayı ve Meşrutiyet Hareketleri (Rusça Kaynaklara Göre). İçinde A. Duran & G. Ç. Özen (Ed.), *Tarih Sosyoloji ve Antropoloji Bağlamında İncelemeler* (ss. 517-536).
- Bolat, G. (2013). Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve Reformları (1848-1851), *Belleten*, 77(278), 151-182.
- Bolat, G. (2013). Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution And Its Support of Counter-Constitutionalism. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 6(4), 179-189.
- Bolat, G. (2016). Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu 1907-1909. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 327-350.
- Browne, E. G. (1910). *The Persian Revolution of 1905-1909*. University Press.
- Bülbül, İ. (2017). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 73-114.
- Canody, N. (2024). Russian Civil War, 1917-23. *Old Dominion University Model United Nations Society*, 1-10
- Cronin, S. (2012). Deserters, converts, Cossacks and revolutionaries: Russians in Iranian military service, 1800–1920. In *Iranian-Russian Encounters* (pp. 143-185). Routledge.
- Cronin, S. (2013). *Armies and State-building in the modern Middle East: politics, nationalism and military reform*. Bloomsbury Publishing.
- Çaykırın, G. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(33), 123-150.
- Doğan, O. (2004). Çarlık Rusya'sının Türkistan Orta Asya Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11), 287-302.

- Erdoğan. H. (2020). Kozaklar: Milli Kimlik ve Sosyo-Kültürel Yaşam, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(32), 1426-1440.
- EShia. (2013, Mayıs, 3). Liyahof : <https://lib.eshia.ir/23019/1/7259> .
- Eşki, F. M. (2021). Rus Basımına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (40), 91-114.
- Getarchive.(2024,Ağustos,16):Majlisbomb:
<https://garystockbridge617.getarchive.net/amp/topics/qajar+architecture>
- Halilî. H. (1401). *İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran 1906-1911*. Koknos.
- Hazretî. H. (1400). *Meşrute-i İran be Revayet-i Arşiv-i Osmanî*. Logos.
- Jamaran. (1403, Eylül, 4). Liyahof kocayi?: <https://www.jamaran.news/> .
- Karadeniz, Y. (2008). II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906). *BİLİG (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, (47), 193-214.
- Karadeniz, Y. (2013). *İran (1795-1925): İdari, Askerî, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*. Selenge Yayınları.
- Kesrevî, A. (2021). *İran Meşrutiyet Tarihi*. Çev. Mehdi Kamruz-Hamit Zafer Kars, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Khabarfoori. A, (1403, Eylül, 4). Macera-e be top beste şoden-i meclis der dovom-e tiyr 1278: <https://www.khabarfoori.com/>
- Khabarfoori. B, (1403, Eylül, 4). Macera-e be top beste şoden-i meclis der dovom-e tiyr 1278: <https://www.khabarfoori.com/> .
- Kirmanî. A. M. (1397). *Tarih-i İnhitat-ı Meclis Feslî ez İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*. Aşyan.
- Kolesnik, E. G., & Tarasov, M. G. (2013). Cossacks in the Interethnic Conflicts in Central Asia in the Early XX century" Kyrgyz" Rebellion in 1916. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, 6(2), 291-301.
- Lockett, R. (1971). *The White Generals: An Account of the White Movement and the Russian Civil War*. Routledge & Kegan Paul
- Mamontov, N. (1326). *Bombaran-i Meclis-i Şuray-i Milli Der 1326*, Çev. Hümayun Şehidî.Aşkan
- Marshall, A. (2010). *The Caucasus Under Soviet Rule*. Routledge.
- Mercan, M.S. (1991). *Erzincan Mütarekesinden Brest-Litowsk'a (Aralık 1917- 3 Mart 1918)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Musevi, S. R. (1397). Revabet-e Nezami-ye İran-u Rusiye. *Feslname-i Tarih-e Revabet-e Harici*, (19), 1-19.
- Necefian, M. E. (1395). *Parleman-ı Millî Berresi Semtgiriha-ye Siyasi-ye Meclis-i Evvel Şura-ye Milli-ye İran*. Neşr-i İlm.
- Özdemir, Ş. (2022). Liberter Paternalizm (Özgürlükçü Babacılık) ve Devlet Politikaları, *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 38-51.
- Rencber, M. A. & Abdullahî, N. (1397). Encomen-i Millî-ye İsfahan ve Fedayan-ı Meclis der Meşrute-i Evvel (1324'ta 1326 K), *Feslname-i Pejuheşha-ye Tarih*, (9). 189-205
- Ridgeon, L. (2017). Russian Terrorism in Tehran: A Qajar Princes' Letters During the "Minor Tyranny" of 1908. *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 55(1), 44-61.
- Sadıgov, R. (2020). *Kanlı Dört Yıl Rus İç Savaş Tarihi 1917-1920*, Nobel.
- Salt, J. (2019). *The Last Ottoman Wars: The Human Cost, 1877–1923*. University of Utah Press.
- Tarsaidze, A. (1950). Berdanka. *Russian Review*, 9(1), 30-36.
- Tavanî, A. M. (1395). Meclis-i Şura-ye Memleketî be ca-ye Meclis-i Şura-ye Milli der Devre-i İstibdad-ı Sağır, *Motalat-e Tarih-i İslam*, (29), 123-149
- Türker, Ö. (2017). 1804-1813 Rus-İran Savaşı'nın Başlıca Nedenleri Üzerine, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2), 75-91.
- Usta, V. (2014). Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17),135-172.
- Uzun, E. (2008). *Rus İşgal Komutanı SP Mintslov'un Trabzon Günlüğü*.
- Ünalp, F. R. (2015). Birinci Dünya Savaşı:1916, Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, (25), 39-64.
- Yeşilot. O. (2008). Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), 187-199.
- Zinoviyeff, I. A. (1362). *Inkılâb-ı Meşrutiyet-i İran Nezerat-ı Yek Diplomat-ı Rus*, Çev: Ebulkasım E'tesami, Eqbal.
- Артемьев, А. С. и Лобанов, В. Б. (2019). Добровольческая Армия В Терской Области: Конец 1918- Первая Половина 1919 гг., *Современная научная мысль*, (1), 43-50.
- Гатагова, Л. С. (2018). Этническая матрица в Контексте Гражданской Войны на Северном Кавказе, *ПУДН*, 17(4), 769-791.

- Дзен. (2024, Ağustos 8). Persian Cossak Brigade: <https://dzen.ru/a/XeJm-v4okQCwtHlf> .
- Дренякин, А. М. (1851). *Историческое описание Церквей Лейб-Гравдии Измайловского Полка. 1730-1850.*, Типография Главного управления путей сообщения и публичных зданий.
- Залесский К. А. (2003). Кто был кто в Первой мировой войне. АСТ.
- Ивицкая, А. Н. (2014). Документы В. П. Стасова в собрании ОР РНБ как источник по истории строительства Троицкого собора лейб-гвардии Измайловского полка, *Труды Исторического факультета Санкт-Петербургского университета*, (17), 176-186.
- Карамзин, Н. М. (2018). *История Государства Российского*. СЗКЭО
- Клавинг, В. (2003). *Грайданская война в России: Белые армии*. АСТ.
- Лобанов, В. Б. и Михайлов, В. В. (2019). Вооруженное Противостояние На Тереке На Рубеже 1918-1919 гг., *Военно-исторический журнал*, (5),32-37.
- Мартиросян, Д. Г. (2021). Служба Генерал-Лейтенанта В.П. Ляхова В Составе Вооружённых Сил Юга России (1918-1919 гг.), *Военно-исторический журнал*, (8), 104-111.
- Оганов, Н. К. (2012). *Персидская Казачья бригада 1879-1921 гг.* ИВ РАН.
- Офицеры РИА (2024, Naziran 21). Vladimir Liakhov. <https://tts.tc/3Sbp1> .
- Плицин, Ю. С. (2019). 1-й Горско-Моздокский полк в Вооруженных силах Юга России, *Известия Лаборатории древних технологий*, 15(4), 180-190
- Рутыч, Н. (2002). *Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России : Материалы к истории Белого движения*. АСТ.
- Старости. (2024, Nisan).Революция в Персии. Расстрел парламента: <https://www.kisa.link/jcTOT> .